

BULGAR TÜRKÇESİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER 3: KUBER KİŞİ ADI; KUVIARIS, KÜRİGİR BOY ADLARININ KÖKEN VE ANLAMLARI

Dr. Yusuf GEDİKLİ*

Öz

Makalemizde Bulgar Türklerine ait üç kelime incelenmiştir.

İlkin Büyük Bulgaristan'ı kuran Kobrat'ın dördüncü oğlu Kuber'in köken ve anlamı üzerinde durulmuş, sondaki -er'in Türkçenin geniş zaman eki -ar olduğu, adın ilk hecesinde -a- > -u- değişimi vuku bulduğu ve adın yeniden oluşturulmasının *Kabar olduğu ortaya konulmuştur. -a- > -u- değişimi günümüz Çuvaşçasında da görülür. *Kabar'ın anlamı Türkçe "başkaldırır, isyan eder; asi"dir. Bu anlama Hazarların Kabar "başkaldırır, isyan eder; asi" boy birliği adından yararlanarak vardık.

İkinci olarak Kuviar-is boy adı incelenmiş, kelimenin *Kabar kişi adıyla bağlantılı olduğu gösterilmiştir. Anlamı "başkaldıran(lar), isyan eden(ler), asi(ler)"dir.

Üçüncü olarak Kürigir boy adı incelenmiş, bunun Orkun yazıtlarında geçen kūrā- "kaçak olmak, bağımsız olmak, yönetilmez olmak" fiilinden -gir topluluk ekiyle türeyen bir isim olduğu anlatılmıştır.

Böylece Bulgar Türklerine ait üç sorunsal aydınlığa kavuşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kuber, Kuviaris, Kürigir, Kabar, Bulgar Türkleri.

Research And Examinations On Bulgar Turkish 3: The Origin And Meanings Of The Person Name Of Kuber, The Clan Names Kuviaris And Kürigir

Abstract

In this article, I examined three words that comes from Bulgar Turks.

I firstly analyzed the origin and meaning of Kuber, the fourth son of Kobrat, who first founded Greater Bulgaria. I revealed that the trailing -ar / -er of Kub+er was a simple present tense suffix, and the first syllable of the name occurred in the -a- > -u- change. This phenomenon is also seen in Chuwash language today. The meaning of *Kabar is "someone who revolts, who rebels"

* Dil Bilimci, dryusufgedikli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6681-5750.

in Turkish. I reached this conclusion by analyzing *Kabar*, a clan name of the Khazars, and it means someone who rebels or who revolts.

Secondly, I analyzed the clan name *Kuvaris* and I showed that the word is associated with the name **Kabar*, a person name. The meaning of *Kuvaris* is “those who rebel, those who revolt.”

Thirdly, I analyzed the name of *Kürigir*, a clan name also and I showed that it was a name derived from the verb *kürä-* with the community suffix in the Orkun inscriptions and it means “to be independent, to be unmanaged.”

Thus, in this paper, I explained three problematic words belonging to the Bulgar Turks.

Keywords: *Kuber, Kuvaris, Kürigir, Kabar, Bulgarian Turks.*

1. KUBER KİŞİ ADI

Büyük Bulgaristan hanı Kobrat'ın (ölümü 641-42) oğullarından birinin adı Kuber'dir. Patrik Teofanes ve Patrik Nikeforos'a göre Büyük Bulgaristan hanı Kuvrat'ın dördüncü oğlu Kuber, kavmiyle (ülüşüyle) birlikte Panonya'ya gitmiştir.¹

Kuber daha sonra Avar kağanıyla anlaşamayıp *Miracula Soncti Dimitri*'ye göre VII. yüzyılda Sirmium'dan Doğu Roma (Bizans) toprağına göçmüştür.²

Kuber'in esas yeri Sirmium'a çok yakın olan Szerémség'di (Szerémség Macarcasıdır; Sırpçası Srem, Hırvatçası Srijem'dir).

Latince Sirmium denilen kent, bugün Sırbistan sınırları içerisindeki Sremska Mitrovica'dır; Sava ırmağının sol kıyısındadır. Tuna'nın güneyinde, Tuna'ya çok yakındır ve Belgrad'ın batısındadır. Türkçede Dimitrofska, Hırvatçada Srijemska Mitrovica, Macarcada Szávaszentdemeter veya Mitrovica denir. Sirmium 580-82 arasında Avar Türkleri tarafından kuşatılmış ve Doğu Roma'dan alınmıştır. Kentin kuzeybatısında Slovenya ile Hırvatistan sınırındaki Zupanja şehri (Hırvatistan'a aittir) Göktürk, Avar, Bulgarların kullandığı Türkçe *çuban* unvanından geriye kalan bir anıdır.

Kaynaklar Kuber Bulgarlarının Selanik civarına yerleştiğini yazarlar. Géza Fehér'e göre yerleştikleri yer Makedonya'nın Bitola (Osmanlı'da Manastır) ve Prilep (Osmanlı'da Pirlepe) bölgesidir.³ Bu kentler Makedonya'nın güneybatısındadır.

Artomonov, Kuber Bulgarlarının Bitola (Manastır)'ya yerleştikten sonra Solunia'yı (Fehér Slavini yazar⁴) ele geçirmeye çalıştıklarını belirtir.⁵ Bu da Türk ruhunu yansıtan bir davranıştır.⁶

1.1. Yazımı ve Zamanı

Moravcsik, **Kouber** (κουβερ) yazar (*u'nun* üzerinde dalgalı bir çizgi vardır).⁷ Okunuşu Kuber'dir (Bundan sonra okunuşu olan Kuber biçiminde geçecek-

¹ István Vásáry, *Eski İç Asyanın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 210.

² Hâmit Zübeyir Koşay, “Macarların Eski Tarihi”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974, s. 284.

³ Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 39, 68.

⁴ Fehér, *a.g.e.*, s. 68.

⁵ M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 151.

⁶ Geniş bilgi için şu makalemizi okuyunuz: Yusuf Gedikli, “İtalya ve Makedonya'ya Bulgar Türklerinin Macaristan'dan Göçleri”, *Yesevi*, Sayı: 257, Mayıs 2015, s. 21-22.

⁷ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II, s. 165.

tir). Yunancada *-b-* sesi bilahare *-v-* sesine intikal ettiği için tarih kitaplarında Kuver diye de yazılır.

Moravcsik'te Doğu Romalı yazarların adı **Gouver** (Γουβερ), **Goumer** (Γουμερ) yazdıkları da gösterilir.⁸ *-m-* sesi *-b-*'den değişmiştir. Bu, Doğu Romalıların dilinde böyle olmuş olabilir.

Yineleyelim ki adın orijinali Kuber'dir ve anılan kişi VII. yüzyılda yaşamıştır.

1.2. Görüşler

1. Macar arkeoloğu Géza Fehér (1890-1955), Makedonskiy Pregled'in 1928 yılığında yayınladığı "*Eski Bulgarların Makedonya'da ilk görünüşü ve Küver adının izahı*" başlıklı makalesinde (4, 89 ff)⁹, Kuber'i Türkçe **Küver** "*kök + er*", yani "*asil erkek*" olarak düşünür.¹⁰

G. Fehér; görüşünü sonraki makalelerinde de tekrarlar ve adın yeniden oluşturmasını yine Küver yazar.¹¹ (Fehér'in Macarca makaleleri elimizde yoksa da, Moravcsik'in Fehér'e yaptığı atıftan imlanın Küver olduğunu anlıyoruz.¹² Ayrıca Macar Türkoloğu arkadaşımız İmre Baski'ye yolladığımız iletiye 30 Temmuz 2020 günü, saat 11.45'te aldığımız yanıtta imlanın Küver olduğu belirtilmiş ve Rasonyi'nin *Tuna Köprüleri* kitabına başvurmamız istenmiştir. Yine Macaristan'da bulunan Türkolog arkadaşımız Attila Jorma ile 2 Ağustos 2020 günü, saat 20.17 - 20.25 arasında bir telefon görüşmesi yaptık. Görüşmede Jorma, Fehér'in *Bulgar Türkleri Tarihi* adlı Macarca bir kitabının bulunmadığını, yalnız Bulgar Türklerinden söz eden birçok makalesinin olduğunu söyledi. Bu bilgiye göre Türkiye'de yayınlanan *Bulgar Türkleri Tarihi* adlı kitap (TTK, Ankara 1984), Fehér'in Bulgar Türkleriyle ilişik makalelerinden derlenmiştir).

2. Menges 1951'de, **Kuver** kişi adının *kubı = kuba sıfatı ile er isminden türediği kanaatini açıklar. Kub'er ~ Kuv'er (< *kubı er).¹³ Bunun anlamı "*sarı er*"dir.

3. Talat Tekin, Kouber (böyle yazar) kişi adının Kuviar-is boy adıyla "*ilgili görüldüğünü*" söyler; Tekin Menges'in Kuviar-is boy adını "*sarışın, sarımtrak*" olarak açıklamasını kabul ettiğine göre, Menges'in "*sarı er*" anlamını da zımnen kabul ediyor demektir.¹⁴

Fakat bunların hiçbiri bizi ikna etmedi.

1.3. Laszlo Rasonyi'nin görüşleri

Rasonyi de Kuber'in yeniden oluşturmasını Fehér'e uyararak Küver yazar.¹⁵

⁸ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 165.

⁹ Hâmit Zübeyir Koşay, "Türkolog ve Bizantolog Géza Fehér'in Hayatı ve Eserleri (1890-1955)", *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974, s. 373; / Aynı yazar, "Bulgar Türklerinin Eski Tarihi", *aynı yapıt*, s. 284.

¹⁰ Rasonyi, "Kuman Özel Adları", *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, İstanbul 2006, s. 90 vd.

¹¹ Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, s. 39, 68.

¹² Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 165.

¹³ Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987, s. 58.

¹⁴ Tekin, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁵ Laszlo Rasonyi, "Kuman Özel Adları", s. 90.

Rasonyi adın çözümünde güçlüklerle karşılaştığını, fakat ilk hecede *kök*, *kük* renk adının duyumsandığını, sözcüğün ayrıca “*gök*, *asil*, *ileri gelen*” anlamlarının olduğunu, kelimenin *küg-er* olarak iki kısımdan ibaret bulunduğunu, “*asil adam*” anlamına geldiğini belirtir.¹⁶ Başka deyişle *kök*, *kük* unsuru renkle ilgili görür, aynı zamanda Fehér’in görüşüne yakın durur.

Rasonyi *Kök-khan* “*asil kağan*”; *Kök-böri* “*maviye çalar gri renkte kurt*”, *Kök-alp* “*asil kahraman*”, *Kök-bars* “*maviye çalar gri, asil bars*”, *Kök-bolsun* “*asil, ileri gelen olsun*”, *Kökey* “*asilcik*” ve benzeri örnekleri sıralar; *Küver* adının, 300 yıl sonra Peçeneklerin *Küerçi-çor* boy adında gizlendiğini, *kük* sözcüğünün, *kök* kelimesinin eski bir değişiminden başka bir şey olmadığını, *Küver*’in halkıyla birlikte Avar kağanının egemenliği altına girdiğini, *Küver*’in Onogurlarının büyük bir kısmının Macar olduğunu ve *Sekil* boyunun onunla birlikte bulunduğunu sözlerine ekler.¹⁷

Rasonyi son yapıtlarından birinde konuya tekrar döner. Géza Fehér’in sözü *Kuver* veya *Küver-i* diye okumasında ve kelimenin renk adı olduğunu tahmin etmesinde haklı olabileceğini (yukarıda “*asil erkek*” demişti), adın Onogur Türkçesinde köger > küger > küver “*gri, mavi*”yi ifade edebileceğini, bunun Peçeneklerin *Küerçi-çur* kabile adıyla karşılaştırılabileceğini söyler.¹⁸

1.3.1. Rasonyi’nin ve Fehér’in Görüşlerinin Eleştirisi

Rasonyi’nin görüşleri çelişkilidir. Kuber adını *Köger ~ *Küger veya *Küver olarak düşünür; hem ilk hecede *kök*, *kük* renk adının hissedildiğini söyler, hem Fehér’i haklı görür, onun verdiği “*asil adam*”, “*asil erkek*” anlamlarında “*gerçek payı*” bulunduğunu belirtir.

Rasonyi ve ondan önce Kuber’i açıklama denemesinde bulunan Fehér’in bir yanlışı da Kuber adını *-b-li* olarak değil, *-g-li* veya *-v-li* olarak açıklama denemesinde bulunmalarıdır. Oysa *-b-* birincil bir sestir ve *-b-li* biçimi esas alıp onu yeniden oluşturmak ve anlamlandırmak gerekir. Çünkü üzerinde durduğumuz kişinin kayda geçen adı Kuber’dir; *Köger ~ *Küger veya *Küver değildir. Dolayısıyla yeniden oluşturulan *-g-li* *Köger ~ Küger ve *-v-li* *Küver biçimlerini baştan saf dışı bırakmak durumundayız.

Peçeneklerin *Küerçi-çur* kabile adına gelince, ikinci unsurun çur unvanı olduğu birçok kez yazılmıştır. *Küerçi*, *Kürç olabilir. *-üe-* bükük ünlüsü kök ünlüsünün uzun olduğuna işaret ediyor. *Kürç’ün anlamı için şimdilik bir şey diyemeyeceğiz. Fakat “*gri, mavi vb.*” bir renk adı olmadığını söyleyebiliriz. Belki bir ağaç adıdır. Anadolu’da **kürüç** “*bir çeşit sert ağaç*”, Karaçayca **kürüç**, Kuban Bulgar Türkçesinden Macarcaya geçen **körış** “*dişbudak ağacı*”dır.¹⁹ (Bu ağaç ok yapımında kullanılmış olabilir mi?).

Kısaca Rasonyi ve Fehér’in görüşleri doğru değildir.

¹⁶ Rasonyi, “Kuman Özel Adları”, s. 90.

¹⁷ Rasonyi, s. 90 vd.

¹⁸ Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, TKAE Yayınları, Ankara 1984, s. 17.

¹⁹ *Derleme Sözlüğü*, Cilt: 8, s. 3047 / Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, 4. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, s. 812.

1.4. Fikir Jimnastiklerimiz

Yukarıda özetlediğimiz görüşler bizi tatmin etmemiştir. Dolayısıyla araştırmaya ve düşünmeye devam ettik ve şu fikir jimnastiklerini yaptık:

1. Gümüşhane ilimizde **kuver** “*taş yığını*”dır.²⁰ Kobrat’ın oğlu olan Kuber’in anlamının bu olabileceğini düşündük. Kuber (> *Kuver) kişi adı taşın sertliğiyle ilişkili yahut Türk ve Moğullarda kutsal olan *oba*, *obaga* denilen taş yığınlarıyla alakalı olabilirdi.

2. **Kuber** (> *Kuver)’in, kugu + er birleşiminin kaynaşmasından meydana gelen bir şekil olabileceğini de düşündük. Eski Uygurcada **koğu**, Kaşgarlı’da **kugu** “*kuğu kuşu*”dur.²¹ Kugu + er > Kuver. Tuna Bulgarcasında g > v olgusu aşırı şekilde mevcut olup örneğin kolagur > kuluvr (hluvr) “*kılavuz*” kelimesinde de görülür.²²

3. Kuber’in *kub + er, yani “*güçlü kuvvetli er*” olabileceğini fiktrettik. Bu görüşümüz tamamen varsayımsaldır. Bu varsayımı Anadolu’daki *kucur* sözcüğünün “*güç kuvvet*” anlamına gelmesinden ötürü ileri sürmüştük. Her iki söz ocaktaş olabilirdi.

4. Sondaki *-er* ögesini geniş zaman eki veya sıfat-fiil eki olarak alırsak, birinci unsurun bir edim (fiil) olması olanaklıdır. Bu edim varsayımsal *kub- veya *køb- “*ödemek*” olabilir mi? *Kub + er veya *køb + er “*öder.*” Türklerde Ödemiş kişi adı vardır. Birçok kişi bu adı taşır.

Bu fikir jimnastiklerimizin hiçbiri bizi tatmin etmedi.

1.5. Kuber’in Gerçek Adı

Kendi görüşlerimizden de tatmin olamadığımız için konu üzerinde düşünmeyi sürdürdük. Nihayet Kuber’i *Kabar biçiminde yeniden oluşturduk. Şöyle ki:

Sondaki *-er*, Türkçenin geniş zaman eki olan *-ar’dır*. Doğu Romalılar Türkçe *-a-ları* kimileyin *-e-* yazarlar. Bu karara Doğu Roma kaynaklarının Türkçe *açık e’leri a* yazmalarından varıyoruz.²³ Tersinden düşünürsek *a’lar* da *açık e* yazılabilir. Örneğin *Bleda* adında *-a-nın*, *-e-* yazıldığı görüşünderiz; adın doğrusu *Bleda* değil, **Blada*’dır. Yeniden oluşturması **Baldag*’dır. *Açık e’ler a’ya*, kapalı *e’ler i’ye* yakın seslerdir. Yakın seslerin birbirinin yerine geçmesi doğaldır ve yabancılardan yaptığı kayıtlarda bu tür uygulamalara tesadüf edilmesi olağandır.

Kuber’deki *-er* ögesinin aslının *-ar*, başka deyişle kalın olduğuna Kuber’le ilgili olan Kuviar-is boy adının *-ar-* ögesi de tanıklık eder. Kuviar-is’teki *-ar-* ögesi ince değil, kalındır.

Kuber’deki *-u-*, Barsil ve Sabar kavim adlarının X. - XI. yüzyıllarda Bursula ve Suvar oluşunda gördüğümüz *-a- > -u-* değişiminin bir sonucudur (Biraz aşağıda üzerinde duracağız). Hatta günümüzde Başkurt Türklerinin Yurmatı boy adı da Sarmat kavim adından *-a- > -u-* değişimiyle gelişmiştir.

²⁰ Bilge Seyidoğlu, *Gümüşhane Masalları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 665, 685.

²¹ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993, s. 119. / *Divanü Lügatit Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. 75.

²² Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 48.

²³ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 84, 367. / Rásonyi, *Doğu Avrupa’da Türklük*, s. 83, 182, 366, 367.

Kök ünlüsünün *-a-* olduğunu tespitleyince baştaki *kub-* unsurunun aslında **kab-* olduğunu anlıyoruz. **Kab-* fiil köküne *-ar* geniş zaman ekini birleştirince **Kabar* biçimini elde ediyoruz. Bu sözcük bize 830 (Rasonyi böyle der²⁴) veya 850'lerde Hazarlara isyan edip Macarlara katılan üç Türk boyunun ortak adı olan *Kabar* boy birliğini anımsatır. İlk olarak Vambery, ikinci olarak Nemeth, *Kabar* boy birliği adının *kab-* "*başkaldırmak, isyan etmek*" ediminden geldiğini ortaya koymuşlardır.²⁵ Rasonyi "*asiler*"²⁶, Golden "*ayaklananlar, asiler*"²⁷ diyerek bu görüşü kabul ederler. Bu görüş bizce de doğrudur.

NOT: *Kab-* fiilinin, bildiğimiz *kabar-mak* "*kafa tutmak, horozlanmak*" fiiliyle anlamca bir bağlantısı olabilir. *Kabar*'ın gövde-fiil olması bunu destekler.

Sonuç olarak Büyük Bulgaristanlı Kuber kişi adının yeniden oluşurması **Kabar*'dır; anlamı "*başkaldırır, karşı durur, isyan eder; asi*"dir. Bu anlamı vermemizde Hazarlardan ayrılan *Kabar* boy birliğinin "*başkaldırır, isyan eder*" anlamı anahtar rol oynamıştır. **Kabar*, Türk kişi ve kavim adlarına tam olarak uyan bir addir. Krş. Aşağıdaki Kürigir'in anlamıyla ve Osmanlıca *Eslemez* "*baş eğmez, kimseyi dinlemez*" kişi adıyla.

1.6. **Kabar*'daki *-a-* > *-u-* değişimi

İlk hecede vuku bulan *-a-* > *-u-* değişimi üzerinde biraz durmak istiyoruz. Büyük Bulgaristan'da, VII. yüzyılın ilk yarısında en azından bu kelimedede ilk hece ünlüsü *-a-* > *-u-* evrimiyle yuvarlaklaşmış, **Kabar* > *Kuber* olmuştur. *Kuber*'in babası 641-42'de ölmüştür (Kendisi bu tarihte kaç yaşındaydı, bilemiyoruz). Yalnız Büyük Bulgaristan'da *-a-* > *-u-* değişiminin VII. yüzyılın ilk yarısında olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.

Bu olgu ve bulgu bizce pek önemlidir. Çünkü bu, *-a-* > *-u-* değişiminin *şimdilik* bildiğimiz en erken ve ilk örneğidir.

**Kabar* > *Kuber* kişi adındaki *-a-* > *-u-* değişimini, sonraları İdil bölgesindeki Türk kavim adlarında görürüz. Örneğin *-a-* > *-u-* değişimine uğrayan Barsil kavim adını İbni Rusta'da (öl. 922-948 arasında) ve 982'de yazılan anonim *Hudud'ül Alem'de Bursula* olarak buluruz.²⁸ Aynı değişime uğrayan Sabar kavim adı da *Hudud'ül Âlem'de Suvâr ~ Şuvâr* biçimindedir.²⁹ Kaşgarlı 1072-74 arasında Suvar kavim adına yer vermiştir. Kaşgarlı'da *sulak* "*dalak*" da *-a-* > *-u-* değişimi gösteren İdil Bulgarcası bir sözdür (18 Mayıs 2019). Gerçi Kaşgarlı'daki *sulak* dışında İdil Bulgarcasının elimizde olan dil verilerinde *-a-* > *-u-* değişimini göremiyoruz. Ancak İdil Bulgar Türkçesinin çağımızdaki devamı sayabileceğimiz Çuvaşçada *-a-* > *-u-* değişimi kurallıdır. Mesela Genel Türkçe *at*, Çuvaşçada *ut* biçimindedir. Dolayısıyla **Kabar*'da *-a-* > *-u-* değişimi olduğu yönündeki açıklamalarımız gayet mantıklı, inandırıcı ve kandırıcıdır.

²⁴ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Çev. Hamit Zübeyr Koşay, TKAE y., Ankara 1971, s. 117, 128.

²⁵ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge y., İstanbul 2006, s. 162.

²⁶ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 117.

²⁷ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 164.

²⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara 1998, s. 37, 70.

²⁹ V. Minorsky, *Hududü'l-Âlem - Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çevirenler: Abdullah Duman - Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 124.

2. KUVİARİS BOY ADI

Bulgar Türklerinin 60 nolu Grekçe yazıtında geçen bir boy adıdır. Yazıtta “Zera **Tarkan Negavon-ai-s**”ın boyu olarak geçer.³⁰

2.1. Yazımı ve Zamanı

Moravcsik **Kuviarıs** (κουβιάρης) yazar.³¹ Yazıt VIII. - IX. yüzyıllarda dikilmiş olmalıdır.

2.2. Görüşler

1. Moravcsik, **Kuviarıs’in** -aris (-άρης) unsurunu Türkçe *är, äri* olarak düşünür.³²

2.a. Menges’in 1951’deki bir açıklaması Kuviar boy adının Türkçe kuğudan geldiği yönündedir. Menges eski Rus kroniklerinde geçen ve kuzeybatıda oturan bir Türk kabilesinin adının **Kovuyi** olduğunu, bunun Türkçe *kovu ~ kuvu* “kuğu”nun sonuna Rusça çoğul eki -i’nin gelmesiyle Kovuyi biçimini aldığını söyler.³³ Menges’in bu açıklaması Kovuyi boy adı için doğru olabilir. Zira kuğuların Türk kültüründe özel bir yeri vardır.

2.b. Menges’in 1951’deki diğer bir açıklaması Kuviar-is boy adının “büyük olaslukla Türkçe *kuba sarşın, sarıntrak*” anlamındaki sıfattan türediğini yönündedir.³⁴

3. T. Tekin, Menges’in Kuviar-is boy adının “*sarşın, sarıntrak*” anlamına geldiği yönündeki görüşlerini kabul eder. Tekin, Kaşgarlı’da (1072-74) **kuba** “kestane rengi ile sarı arası bir renk”, *Codeks Cumanicus*’ta (1303) **kuv** “*sarıntrak beyaz*”, Abu Hayyan’da (1312) **kuba ~ kuvu** “*toprak rengi*”³⁵ örneklerini sergiler; bunlardan sondaki **kuvu** şeklinin daha eski bir *kubi biçimine gittiğini, bunun da **Kuviar-is’in** kökü olan *kwi ile bir ve aynı olduğunu, sözcüğün aslının Kuviar-i ya da Kuviar-is olması gerektiğini yazar. Sözcükteki -ar ögesinin Altayca çoğul eki olduğunu ve büyük ihtimalle Türkçe -lar, -ler çoğul ekinin içinde bulunduğunu belirtir.³⁶ Tekin, ayrıca Kub’er ~ Kuv’er kişi adıyla Kuviar boy adının “*ilgili görüldüğünü*” yazar.³⁷

2.3. Görüşlerin Eleştirisi

Moravcsik’in, Menges’in ve Menges’in ikinci görüşünü onaylayan T. Tekin’in görüşleri doğru değildir. Yalnız Talat Tekin’in Kub’er ~ Kuv’er kişi adıyla Kuviar boy adının “*ilgili görüldüğü*” fikrinin ses açısından (anlamca değil) doğru olduğunu aşağıda göreceğiz.

T. Tekin, Menges’in görüşlerini özetlerken Kuman kavim adının da *kuba* “*sarşın, sarıntrak*” sıfatından geldiğini yazar (Kuman < *kuban).³⁸ Biz bunu

³⁰ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 57.

³¹ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 165.

³² Moravcsik, *a.g.e.*, s. 165.

³³ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 58.

³⁴ Tekin, *a.g.e.*, s. 57.

³⁵ Tekin, *a.g.e.*, s. 57.

³⁶ Tekin, *a.g.e.*, s. 58.

³⁷ Tekin, *a.g.e.*, s. 58.

³⁸ Tekin, *a.g.e.*, s. 57.

doğru bulmuyoruz. Çünkü *kuba* sözünün sonunda *n* yoktur. O çağlarda *-b- > -m-* değişimi zordur; olsa da nadirdir. Ayrıca XI. yüzyıl öncesindeki Türk boy, kabile, kavim, kişi adlarının renklerden oluşması zayıf ihtimaldir. Kuman adı bizce *Kung, yani Hun adıyla aynı köktendir ve Kuman (< *Kungan)'ın anlamı “güç, kuvvet”, daha uygun bir ifadeyle “güçlü, kuvvetli”dir.

2.4. Kuviar-is ne olabilir?

Önce Yunanca *-is* ekini atalım. Geriye Kuviar kalır. Ortadaki *-i-* türeme veya Yunanca yazım özelliğidir. Onu da atmamız gerekir. Geriye *Kuar kalır. *Kuardaki *-v-’yi* birincil ve asli ses olan önceli *-b-* ile değiştirirsek, sözcük *Kubar biçimini alır. *-u-* ünlüsü yukarıda Kuber’de gördüğümüz üzere *-a- > -u-* değişiminin bir sonucudur. *-u-’yu* da *-a-* ile değiştirelim: O zaman *Kabar biçimini elde ederiz. Böylece yukarıda *Kabar > Kuver kişi adıyla bir ve aynı olan bir boy (kabile) adına ulaşmış oluruz. Anlamı “başkaldırır, isyan eder, karşı gelir; asi”dir. Sözcük boy (kabile, topluluk) adı olduğuna göre anlamı “başkaldıranlar, isyan edenler, karşı gelenler” olarak genişletilebilir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere bu anlam Türk kişi ve boy adlarına ziyadesiyle uygundur.

Kuviar adlı boy, başındaki kişinin adıyla anılmıştır (Önce bu adda bir kişi olmalı ki, ona bağlı bir boy bulunsun). Bu da muhtemelen yukarıda üzerinde durduğumuz Büyük Bulgaristanlı Kobrat’ın oğlu olan Kuber (< *Kabar)’dir. Demek ki *Kabar boyu, *Kabar, yani Kuber adlı kişinin boyuydu (ülüşüydü). Kabar’ın Makedonya’ya yerleştiğini biliyoruz. Bu boydan çıkan “Zera **Tarkan Negavon-ai-s**”, Bulgar bürokrasisinde önemli bir görev elde etmiş olmalıdır.

Özetle Kuber (< *Kabar) kişi adı, Kuviar boy adından daha eskidir. Bu karara hem Kuber’in VII. yüzyılda yaşamasından, hem boy adının IX. yüzyıla tarihlenmesinden, hem de Kuber’de *-b-* sesinin olmasından varıyoruz. *-b-* birincil bir sestir. Oysa *-v-* sonracıdır.

2.5. Hazarların Kabar Boyu

Demek ki Tuna Bulgar Kuviaris boy adı *Kabar’dır ve *Kabar adı, 830’larda veya 850’lerde Hazarlara isyan edip Macarlara katılan Kabar boy birliği adıyla bir ve aynıdır. Yalnız boylar aynı değil, farklıdır. Hazarların Kabar boy birliği, 830’larda veya 850’lerde ayrılıp Macarlara katılmıştır. Oysa Balkanlardaki *Kabar kişi adı ve *Kabar boyu daha eskidir. Kişi ve boy 600’ler ile 850’ler arasında yaşamıştır (Hazarların Kabar boy adı üzerinde bağlantılı boy ve ulus adlarıyla birlikte daha sonra duracağız).

Şimdi burada bir soru sormamız gerekiyor: Neden Tuna Bulgarcasında IX. yüzyılda Kuviar olan boyun adı, hemen hemen aynı yıllarda Hazarcada, Kabar biçiminde, yani asli ünlüsünde kalıyor?

Bunun yanıtı şöyledir: Tuna Bulgarcası ve Hazarca gerçi Ogur dilleridir. Fakat her ikisi ayrı halktır; ayrı bölgelerde yaşamışlardır. Dolayısıyla gelişim ve değişim çizgileri farklıdır. Ayrıca komşularından da etkilenmişlerdir. Nitekim Büyük Bulgaristan’da VII. yüzyılın ilk yarısında Kuber’de *-a- > -u-* değişimini gördük. Yukarıda İbni Rusta’nın X. yüzyılda İdil Bulgarcasında Bursula

(< Barsil), *Hudud'ül Alem*'in aynı yüzyılda Suvâr ~ Şuvâr (< *Sabar), Kaşgarlı'nın XI. yüzyılda Suvar (< Sabar), sulak (< *dalak) kayıtlarında -a- > -u- değişimini saptadığımızı bildirdik (11 Haziran 2019).

NOT : Böyle yazdıktan sonra *TDAYB 1953*'te A. Dilaçar'ın yazısını tekrar okuduk. Yazıda Kabar boyunun Doğu Türk öbeğinden bir Türkçe konuştuğu, dil yadigârlarının buna işaret ettiği yazılmıştır.³⁹ Bu bilgiyi elde edince yukarıdaki soru kendiliğinden cevaplanmış olmaktadır. Demek ki Hazarların Kabar boyunda -a- > -u- değişimi olmaması, onların Doğu Türkçesi, yani şaz Türkçesi konuşmalarından ileri gelmiştir. Durum böyle olmasaydı bile yukarıda ortaya koyduğumuz gerekçeler son derece mantıklı ve kanıtlıdır.

3. KÜRİGİR BOY ADI

Tuna Bulgar **Kürigir** boy adı, 61 nolu yazıtta geçer. Jupan Tarkan sanını taşıyan Hsun-os (XCOYNOC)'un mensup olduğu boyun adıdır.⁴⁰

3.1. Yazımı ve Zamanı

Beşevliyev **Kürigir** (KYPIГHP) yazar.⁴¹ Tahminimizce IX. yüzyıla aittir.

3.2. Görüşler

Menges 1951'de, Ön Bulgarca “*küri cesur, asil, güçlü kuvvetli” sıfatından -gir ekiyle türemiş olduğu fikrini ortaya atmıştır. T. Tekin de Tuna Bulgar boy adları içinde açıklanmaya en uygun olan adın bu olduğunu belirtir ve Kürigir, Menges'in işaret ettiği gibi Ön Bulgarca “*küri ‘cesur, asil, güçlü kuvvetli’ sıfatından -gir ekiyle türemiş olmalıdır” der.⁴² Burada “cesur, asil, güçlü kuvvetli” olarak 3 ayrı kavram görülüyor. Boyun adı bunlardan yalnız biri olmalıdır. Kaşgarlıda geçen “cesur” anlamındaki kür sözcüğünü diğer anlamlardaki kür ve gür sözleriyle karıştırmamak gerekir.

Tekin -gir ekini topluluk eki olarak kabul eder ve bu ekin Oğuzların Yüregir ~ Üregir boyunun adında bulunduğunu belirtir. Ayrıca Pritsak'a dayanarak Tunguz boy kabile adlarından Dulu-gir, Kureka-gir, Baya-gir, Bulda-gir, Kindi-gir örneklerini verir.⁴³

3.3. Kürigir Boy Adının Anlamı ve Kökeni

Bize göre Kürigir boy adı Kül Tigin (Köl Tigin değil) ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen kürä- “kaçak olmak, bağımsız olmak, yönetilmez olmak” edimindedir.⁴⁴ Kürä- fiilinin kökü “kaçak, bağımsız, yönetilmez” anlamında bir *gür (*kür değil) ad kökü olmalıdır. -i, isimden edim (fil) yapma ekidir. Kürigir'in üç heceli olması sözcüğün bir fiilden türediğini göstermektedir. Sözcük doğrudan doğruya isim olsaydı yüksek olasılıkla iki hece olurdu; Kürigir değil, *Kürgir olurdu.

-gir elemanı Tekin'in söylediği gibi “topluluk eki”dir. Kürigir'in anlamı ise “bağımsız, yönetilemeyen (kişiler topluluğu)”dir. Kürigir boy adı da Türk ruhu-

³⁹ A. Dilaçar, “Batı Türkçe”, *TDAYB 1953*, s. 82.

⁴⁰ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 58.

⁴¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 57.

⁴² Tekin, *a.g.e.*, s. 58.

⁴³ Tekin, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁴ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 87.

na tamamen uygun bir anlamı yansıtmaktadır. Tıpkı Kabar kişi adı ve Kabar boy adında olduğu gibi.

Tekin'in söylediği gibi gerçekten de Oğuzların Yüreğir boyundaki ek *-gir* topluluk ekidir. Kürigir ile kıyaslarsak *yüre- ~ *yüri- ediminden türediğini düşünmeliyiz (Yoksa *yürek* sözüyle mi ilişiktir?).

-gir topluluk ekinin değişkeni *-gül'*dir. Günümüz Türkçesindeki Çiçekgil, Bilgegil, Alpergil kişi adlarına ulanan ek budur. Yazık ki bunun yerini giderek *-lar, -ler* çoğul ekleri almaktadır.

4. SONUÇ

Bulgar Türkçesine ait bir kişi ve iki boy adını inceledik ve şu sonuçlara vardık:

İlk olarak Kuber kişi adının Türkçesinin *Kabar olduğunu ortaya koyduk ve bu kelimenin ilk hecesinde VII. yüzyılda *-a-* > *-u* değişimi olduğunu gösterdik. *-a-* > *-u-* değişimini X. - XI. yüzyıllarda yazan İslam coğrafyacılarının aktardığı Barsil > Bursula ve Sabar >> Suvar kavim adlarında görürüz. Kaşgarlı ek olarak *sulak* (< *dalak) sözünü de kayıtlamıştır.

İkinci olarak Kuviar-is boy adını inceledik; bunun Türkçesinin de *Kabar olduğunu ve *Kabar boyunun *Kabar'ın ülüşü olduğunu ortaya koyduk. Bunda da *-a-* > *-u-* değişimini görmek olanaklıdır.

Üçüncü olarak Kürigir boy adını mercek altına aldık ve bu boy adının Göktürk anıtlarında geçen *kürä-* “kaçak olmak, bağımsız olmak, yönetilmez olmak” fiilinden *-gir* topluluk ekiyle türediğini meydana koyduk. Anlamı “bağımsız, yönetilemeyen”dir; eski Türk kişi ve boy adlarına çok uygundur.

Böylece üç sorunsalı daha çözdüğümüze inanıyoruz.

Kaynaklar

- ARTAMONOV, M.İ.: *Hazar Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
BOZKURT, Fuat: *Türklerin Dili*, 4. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.
CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
CHAVANNES, Edouard: *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
Derleme Sözlüğü, Cilt: 8.
DİLAÇAR, A.: “Batı Türkçe”, TDAYB 1953.
Divanü Lügatit Türk Dizini, TDK, Ankara 1972.
FEHER, Géza: *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
GEDİKLİ, Yusuf: “İtalya ve Makedonya’ya Bulgar Türklerinin Macaristan’dan Göçleri”, *Yesevi*, Sayı: 257, Mayıs 2015.
GOLDEN, Peter B.: *Hazar Çalışmaları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
KOŞAY, Hâmit Zübeyir: “Türkolog ve Bizantolog Géza Fehér’in Hayatı ve Eserleri (1890-1955)”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
_____ : “Macarların Eski Tarihi”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
_____ : “Bulgar Türklerinin Eski Tarihi”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
[KURAT], Akdes Nimet: “Eski Slavcadaki Türkçe Sözlere Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: IV, 1934.
MİNORSKY, V.: *Hudüdü'l-Âlem - Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, Çev.ler Abdullah Duman - Murat Ağarı, Kitabevi y., İstanbul 2008.
MORAVCSÍK, Gyula: *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker Quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958.
RASONYI, Laszlo: *Tarihte Türklük*, Çev. H. Z. Koşay, TKAE y., Ankara 1971.
_____ : *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, TKAE y., Ankara 1984.
_____ : *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, Selenge y., İstanbul 2006.
SEYİDOĞLU, Bilge: *Gümüştane Masalları*, Atatürk Üniversitesi y., Ankara 1973.
ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998.
TEKİN, Talat: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987.
_____ : *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.
VÁSÁRY, István: *Eski İç Asyanın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, Ötügen n., İstanbul 2007.